

Helgus Nikitinskij: verbī artifex, vir, amīcus*

Dominī, dominae, amīcī,

grātiās, ante omnia, Vōbīs agō – et utrīque in prīmīs Alexiō, Haliæetō¹ et Philtriō², quī mī, dormītantī advenae, tot in rēbus hūmānissimē auxiliō fuērunt; grātiās, inquam, ingentēs, ex animō, quod hanc in amplissimam urbem, novam Rōmam, dignātī estis mē invītāre. (“In tertiam Rōmam”, dictūrus eram; amīcus tamen bohēmus, ārdēns patriae amātor, mē monuit hunc titulum potius Pragae suae convenīre. Sed, quid rēfert sitne Mosqua tertia an quārta, cum sit sānē aeternae illius Rōmae, lūminis interitūrī nunquam, filia?)

Quid nunc dē tē, Helge, dīcam? Fuistī, es – vīvis enim –, nōbīs **amīcus**.

Amīcī autem vocābulum, dominī, idcirco hujus orātiunculae indicis postrēmum verbum esse voluī, ut quasi gradātiō quaedam efficerētur, quam rhētorēs vocant. (Veniam ā Vōbīs petō propter *er* hoc meum ūvolāre, gallicum magis, vel germānicum, quam italicum vel latīnum. Vitiōsam enim hanc cōnsonantem, quam ā mātris ore parvus puer didicī, nōndum prōferre dēdidicī. Peccātum est tamen hoc veniāle tantum: nam dē aliō ac distīctō phōnēmate, ut ajunt glōttologī, minimē agitur.)

“Verbī artifex, vir, *amīcus*”: ēn index, ēn, ut jam dīxī, gradātiō.

Nōn enim eum errātūrum esse putō quī sublīme hoc **amīcitiāe** vinculum summum **hūmānitātis** fastīgium, ac nātūrae nostrae quōdammodō perfectiōnem, esse contendat.

Quod amōris genus (amīcitiā dīcō) in commūnicātiōne atque commūniōne cōnsistit: ita praeclārē stagīrīta ille nōn solum philosophus sed poēta: φιλία ἐν κοινωνία ἐστίν³.

Unde autem oritur commūnicātiō illa quā nostra omnia, nullā vel minimā rē exceptā, amīcō dōnāmus (nam κοινὰ τὰ τῶν φίλων, ut in prōverbiō est⁴), atque commūniō quā, nōn quidem *ūnus*, *ūnum* tamen cum amīcō sumus? Unde, inquam, nisi ex dīvīnō illō **verbī** dōnō?

Ex verbō, sānē: ex verbō, quō hominēs, Ratiōnis participēs, sociābile genus sumus; ex verbō, quō rērum ūniversitās omnis regitur, sub “grātiōsō lūmine Ratiōnis”⁵

* Haec orātiō diē VII mēnsis Decembris annō MMXVI Mosquae, in aedibus acadēmīae ā Mīchaēle Lomonòsov nuncupātae, habita est.

¹ Quī et Belikov.

² Quī et Ljubžin.

³ Cfr. Arist., *Ē. N.*, 1161b: Ἐν κοινωνία μὲν οὖν πᾶσα φιλία ἐστίν; ibīd., 1159b: ἐν κοινωνία γὰρ ἡ φιλία.

⁴ Cfr. iterum Arist., *Ē. N.*, 1159b; Cic., *Dē off.*, 1, 51; cēt.; Erasmī praetereā *Adagia: Opera omnia Dēsideriū Erasmī Roterodāmī recognita et adnotātiōne criticā īnstrūcta notīsque illūstrāta*, ōrdinis secundī tomus prīmus (Amstelodāmī, 1993; et in omnium gentium rēte: <http://jvpoll.home.xs4all.nl/back/Web/erasmusa.htm>), p. 84-86.

⁵ Verba hīc afferuntur quibus Dantēs Alagherius (dē aliā rē agēns) ūtitur (*Dē vulgārī ēloquentiā*, 18, 5).

altissimae. Siquidem nōn nisi verbīs tōtum, praesertim interiōrem, hominem amīcō revēlāmus ac trādimus, et per verba interior dīlēctiō fit amīcō manifēsta⁶.

Quid multa? Efficitur verbō ut hominēs, efficitur ut amīcī sīmus.

Sed jam venia mī est ā Vōbīs, dominī, petenda: jam satis superque philosophātī sumus.

Ut eō igitur redeat unde nostra dīgressa est ōrātiō: fuit Helgus – id cōnfidenter asserō – latīnī verbī **artifex**.

Hōc quoque saeculō, sī quicquam aliud īficētō, hominēs inveniās quōs “latīnōs” appellāre liceat: *latīnōs*, id est quī latīnē loquantur scrībantque (venit nunc in mentem illud Volfgangī, sīve Lupambulī, Goethe, quī fassus est – hoc mī Helgus ipse nārrāvit – id sē vehementer optāre, fore aliquandō ut scrīberet theodiscē: ō sapienter dictum, ac praeclārō illō ingeniō dignissimum!) Equidem, quī, sī in hōc numerō mē esse dīcere audeam, nōn minus rīdiculē quam turpiter mentiar, perpaucōs tālēs summōs virōs in praesentī vīvere autumāre ausim.

Fuisse autem Helgum nostrum in hāc ēlēctissimā hominum manū, fuisse eum *virum latīnum*, quis sānae mentis rem tam cōnspiciam neget vel in dubium revocet? Quis praesertim, quī ejus *Dē ēloquentiā latīnā saeculōrum XVII et XVIII* dialogum lēgerit – opus summum, atque inter praecipua recentissimae latīnitātis monumenta collocandum –, quod opus Mīchaēl Angelus Costagliola, mī pariter et Helgō amīcus, annō praeteritī mīllenniī ultimō ēdidit⁷? (Quod *mīllennium* dīxī, nēminem Vestrum mē reprehēnsūrum esse spērō: nōnne enim verbum hoc, aliōquīn bene cōnfectum, necessāriō novandum et in ūsum indūcendum erat?)

Fuit Helgus *vir latīnus*. Bene quidem.

Nōndum tamen, quī hoc ūnum videat, quid proprium Helgī et vērē pecūliāre fuerit satis vidēre arbitror.

Nōn enim solum ērudītus grammaticus Helgus. Verbōrum sānē scrūtātor, quīn et “spīrāns bibliothēca”⁸, vel “lexicon”, sī placet, “ambulāns”, ut ajunt germānī⁹: quī in eā quasi aurifodinā quae est *Thēsaurī* illius sēdēs monacēnsis operam dedit. Homō praetereā ēlegāns, multārum rērum, quasi puer, cūriōsus, multārum rērum perītus, vir bonus, amīcus.

Quibus summīs laudibus hanc tamen addendam esse putō, quae sī cui forte nimia videātur, nihilōminus quod sentiō dīcam apertē: Helgum nostrum ūnum, inter aequalēs suōs (quī mī saltem nōtī sint), nōn solum virī latīnī, sed vērī latīnī **artificis** sacrō

⁶ Cfr. Arist., *Ē. N.*, 1156b.

⁷ *Dē ēloquentiā latīnā saec. XVII et XVIII* dialogus, auctōre Helgō Nikitinski, Neāpolī, in aedibus Vīvārīi, 2000.

⁸ Cfr. Eunapius in vītā Porphyriī: βιβλιοθήκη τις ἦν ἔμπυχος καὶ περιπατοῦν μουσεῖον (dē Longīnō loquitur).

⁹ *Ein laufendes Wörterbuch*.

(Platōne teste¹⁰) nōmine dignum esse. Ad hoc nātus erat; et hāc fortasse dē causā, dīs cārus cum esset – ut Menandrī¹¹ (et Jācōbī nostrī Leopardī¹²) verbīs ūtar –, juvenis, ēheu!, mortuus est.

Artifex quid sit sī ab Aegidiō illō Forcellini, lexicographōrum facile p̄ncipe, quaerās, dēfīnītē ac dīlūcidē, suō mōre, tibi ille respondeat¹³, eum esse quī artem aliquam exerceat, nōn solum mēchanicam sed etiam līberālem, “ita ut bonīs studiīs ac disciplīnīs imbūtus fuerit”. Artificis autem proprium est *artificium*, quod – ita nōs iterum Forcellīnius docet¹⁴ – “generātīm prō calliditate, arte, perītīā” sūmitur “quā quis ūtātur in rē difficilī agendā”. Is igitur latīnē “verbī latīnī artifex” vocārī posse vidētur quī callidē et artificiōsē, vel, ut paulō majōra canāmus, ēleganter ac sapienter latīnōrum ūtendōrum verbōrum laudem merēre jūdicētur.

Hōc autem sēnsū sī *artificis* vocābulum accipiāmus, nōn est cūr ūnī Helgō haec laus tribuātur.

Sed tamen...

Helgus nōn “ita admīrābātur veterēs ut contemneret recentiorēs”: haec enim verba, quae ab Jōhanne Augustō Ernestō dē Jōhanne Matthīā Gēsnerō dicta sunt, quaeque ipse Helgus dialogō quem suprā laudāvimus īnscrīpsit¹⁵, dē eō quoque profectō dīcī possunt, quī avidissimē librōs etiam recentiorēs, variīs linguīs cōnscrīptōs, lēgerit ac lēctitāverit.

Quae cum ita sint, nōn succēnsūrum eum spērō sī, dē eō dum disserō, ita *artificis* et *artis* nōmina accipiō ut potius secundum quaedam, nōn quidem recentissima, sed recentiora cōgitāta ēnōdentur. Is enim vērī nōminis artifex mī esse vidētur quī, cum aliquid altum, in sē vel extrā sē positum, mentis oculīs intuitus sit quod suāpte nātūrā vix sermōne commūnī vel ratiōcinātiōnis p̄cessū exprīmī possit, per signa et figūrās, vel, sī magis placet, per allēgoriam quandam, tenuiter ac svāviter quasi ē longinquō id indicet. Hoc est igitur artificium, ars, per ea quae dīcuntur, mortālium mentibus ineffābilia arcānaque quasi ēvocandī.

Sed taceat jam inepta verbōsitās: Helgī ipsīus jam audiātur vōx.

Trēs praesertim latīnī scrīptōrēs eī in amōre atque in dēliciīs fuērunt: Lipsius, Murētus, Rūncenius.

¹⁰ Cfr. Pl., *Iōn*, 534b: κοῦφον γὰρ χρῆμα ποιητής ἐστὶν καὶ πτηνὸν καὶ ἱερόν: nōnne autem omnis artifex est poēta?

¹¹ Fragm. 111 Körte-Thierfelder: ὄν οἱ θεοὶ φιλοῦσιν ἀποθνήσκει νέος. (Recentior ēditio Rodulfī Kassel et Nicolāi [Colin] Austin nōn est ad manum.)

¹² Quī carminī quod *Amore e morte* īnscrīpsit Menandrī verba praemīsīt: “Muor giovane chi al cielo è caro”.

¹³ *Lexicon tōtius latīnitātis*, ab Aegidiō Forcellini [...] lūcubrātum, deinde ā Iōsēphō Furlanetto [...] ēmendātum et auctum, nunc vērō cūrantibus Franciscō Corradini et Iōsēphō Perin [...] ēmendātius et auctius [...], Pataviī, typīs sēminārīi, 1864-1926, in vōce.

¹⁴ Ibīdem, in vōce.

¹⁵ P. 7.

Rühnkenius [...] mihi laetior amābiliorque (Helgī nostrī haec sunt verba¹⁶), Lipsius plūs vīrium, Murētus vērō plūs fēlicis illius cōpiaie habēre vidētur.

Porrēctīs nunc auribus laudātiōnem Dāvīdis Rūnceniī audiāmus, amīcī:

Rühnkenius novissimē mortālibus ostēsus est latīnae ēloquentiae exemplar. Quid tonantius aut magis igneum ōrātiōne *Dē doctōre umbrāticō*? quid līmātius sublīmusve *Ēlogiō Tiberiī Hemsterhūsii*? (Utrīque ōrātiōnī Helgus cūrās admōvit, quārum illa Neāpolī, in aedibus Vīvārii¹⁷, haec autem typīs toibneriānīs¹⁸ ab eō ēdita est.) Etenim multī post Rühnkenium loquentēs, nullī extitērunt ēloquentēs et quī summī ōrātōris mūnera tuērentur. [...] [I]n Rühnkeniō erat cum summā hūmānitāte mīra coniūncta fācundia, ut omnia venustē atque cum dignitāte tractāret (assurgit nunc in fine dialogī sermō) **ōrātiōne nōn illā opplētā lūminibus verbōrum sed interspersā, ubi clāra Tulliānī flūminis unda colōrātās sentiārum gemmās grātissimē interstreperet**; ōrātiō eius dulcī lēnōciniō sēnsūs honestissimōs exprimit atque officia docet quae virum gravem et perfectum grammaticum deceant.¹⁹

Quid Vōbīs vidētur, amīcī, dē *lūminibus* illīs *verbōrum* ōrātiōnī *interspersīs*? quid dē *clārā tulliānī flūminis undā*? quid dē *colōrātīs sentiārum gemmīs*?

Dē quō perditārum dēliciārum hortō, Helge, nōn ōrātor nec grammaticus sed *poēta* loqueris? Quōs caelōs, quae flūmina, quās tandem abyssōs nōbīs nārrās? Ubi splendent, Helge, haec lūmina? In quod pelagus interminātum²⁰ fluvius ille īnfluit? Jam cālīgant oculī, subitō modo īnsolitōque fulgōre perculsī.

Audiāmus nunc Helgum, quid dē summīs gallīs auctōribus sentiat:

[...] [C]um cōnstat, ēloquentēs iūdicium rēctum atque animum sublīme ēlātum facere, haec ut assequāmur, nōn magnopere *rēfert*²¹, quā potissimum linguā scrīptōs librōs legāmus. Gallōrum autem auctōrum, quī sunt summō studiō legendī, agmen dūcit Bossuetius ille **sublīme tonāns Francogallicae ēloquentiae deus**. Cui [...] proximē [...] accēdit **Iōannēs Racinius, dēliciae meae, tener et idem gravis** [...]. **Franciscus Renātus ā Castellō Briānī** (Chateaubriand), quō nēmō melius dē speciōsīs nātūrae spectāculīs scrīpsit, magnō ūsuī esse potest²² – cētera.

¹⁶ Leguntur autem in ejus *Dē ēloquentiā* ... dialogō (vd. hīc ann. 7), p. 206. Iī quōs commemorābimus locī, omnēs ex hōc librō dēprōmptī sunt: pāginās igitur indicāre sufficiet.

¹⁷ Annō 2001.

¹⁸ Annō 2006.

¹⁹ P. 206-207.

²⁰ Cfr. sānctus Jōhannēs Damascēnus, *Dē fidē orthodoxā*, 1, 9 (Migne, P. G., 94, 836B): “Ὁλον γὰρ ἐν ἑαυτῷ συλλαβῶν ἔχει (sc. Deus) τὸ εἶναι, οἷόν τι πέλαγος οὐσίᾳς ἄπειρον καὶ ἀόριστον. Quae verba sic ā sānctō Thōmā Aquīnāte conversa sunt (*S. theol.*, I, quaest. 13, art. 11, in corp. art.): “Tōtum enim in sēipsō comprehendēs, habet ipsum esse velut quoddam pelagus substantiae īnfīnitum et indēterminātum”.

²¹ “rēferre” per errōrem scrīptum est (p. 117).

²² P. 117-119.

Quis nōn videt dē sē quoque hīc Helgum loquī? Cui nōn solum “iudicium rēctum”, sed “animum sublīme ēlātum” liberālistimē dōnāvit Verbum Deus. Quī enim fierī poterat ut cum aquilā illā Meldēnsī (Bossuetium dīcō) in sublīmī ēloquentiae caelō nōn volāret quī ipse aquila erat? Quis nōn libenter crēdat puerum nostrum cum Renātō illō, sibi similī, puerīliter lūdere solitum?

Domicī Baudiī ēloquentiam exōsculor; est laetus praecultus ērēctus plēnus candidus succulentus prōfluēns nec diffluēns, orātiō munda ēmendāta canōra, lepōre perfūsa.²³

Hīs perjūcundīs modīs mūsicīs, quid fēstīvius? Ēn habētis, dominī, *clāram Helgānī flūminis undam*.

Ibi quoque ubi hanc sublīmitātem nōn attingit, sescentiēs ita loquitur Helgus ut animum ejus puerīlem, candidum, ferventem contemplārī cōgāmur:

Fāmiānum Strādā cum legō, tantum nesciō quā dulcēdine afficior ut vix ab eō dīvellī possim.²⁴

(Nōn ēlegantiās nunc quaerimus – tōtus enim liber ille vērē aureus ēlegantissimus est –, sed locōs paucissimōs, ē sescentīs quī afferrī possunt, ex quibus hujus nostrī *poētae* animus ēlūceat. Nōnne autem poēta is dēmum est quī puerī quī in nōbīs habitat vōcem, longō posteriōris vītāe strepitū jam raucam factam, audiat? Ita sapienter, et ō quam vērē!, Pascolius noster²⁵.)

Dē Jōhanne Harduīnō²⁶, Vergiliī cēnsōre ineptissimō (quā īnsāniā aliōs quoque jēsuītās dēbacchātōs esse cōnstat), cum alia Helgus tum haec:

Librī quidem Harduīnī mihi nōn propter ēloquentiam arrīdent, sed placet ingenium audāx; ut in observātiōnibus in *Aenēida* – sī quandō hilarior mēns mihi post duo *triave*²⁷ vīnī pōcula contigit – pugnācibus sentiētīs dēlector. Ultrō praerupta petit atque in omnium ērudītōrum cōspectū rīdiculē pessum dēicitur.²⁸

Placet hīc urbāna irrīsiō. (Harduīnus autem – vir aliōquīn quam quī māximē doctus – ad id īnsāniae pervēnit ut nōn solum Vergiliī, sed Horātīi, Cicerōnis aliōrumque opera spuria esse contenderet; ut “Effrēnam Harduīnī audāciam!” cum Helgō exclāmēmus²⁹.)

²³ P. 133.

²⁴ P. 82.

²⁵ Cfr. Giovanni Pascoli, *Miei pensieri di varia umanità*, Messānae, Muglia, 1903, p. 1-2: “È dentro noi un fanciullino” (“Inest in nōbīs parvus puer”) et ea quae sequuntur. Hunc autem puerum “p̄rimus in sē invēnit” (“primo in sé lo scoperse”, p. 1) Cebēs ille Thēbānus, quī in *Phaedōne* (cfr. 77e) cum Sōcrate colloquitur.

²⁶ Quī vulgō Hardouin (1646-1729).

²⁷ Per errōrem “trēsve” scrīptum est.

²⁸ P. 109.

²⁹ Cfr. p. 110.

Argūtē dē Neutoniō:

[...] Neutonī opera latīna ita sunt, ut ipsam rērum nātūram propriā quādam linguā loquī vidēre videāris. Hoc effēcisse dīvinī fortasse erat meritī, sed aliud est latīnē aliud physicē loquī.³⁰

Facētē dē Majānsiō³¹:

Is quidem inter Hispānōs suī temporis Latīnus etiam vidērī potest, inter Latīnōs vērō Hispānus mihi vidētur; et sibi magis placet quam mihi.³²

Iterum dē eō ut cōgitēmus efficit dum haec sapienter dīcit:

Profectō singulīs aetātibus paucissimī extitērunt quī nōn tam dīcendī cōpiā ac facultāte quam **pecūliārī**, ut ita dīcam, **ōrātiōnis faciē atque nātivō quōdam et nēminī imitābilī habitū** excellērent.³³

Quotiēscunque, Helge, ēloquenter ēloquentēs, doctē doctōs, ēlegantēs ēleganter hominēs laudās, ad tē nostra currit cōgitātiō, *heu miser indignē frāter adēmp̄te mihi!* Nōne enim, cum Rūnceniōs, cum Murētōs, cum Lipsiōs tuōs summae tuae artis pingis colōribus, tē ipsum pingis?

Dē mē autem, quī ob collēgārū amīcōrumque tuōrum benevolentiam – quibus dēnuō grātiās māximās agō – hoc nōn minus vērītātī quam amīcitiāe quasi vōtum reddidī, quid dīcam, ut audāciam meam excūsent? Iterum tua afferam verba:

[D]ēfuit [...] eī latīnī sermōnis facilitās [...], quae ex multum scrībendō acquīritur.³⁴

Rōmānōrum ultime, Helge; litterārū nostrārū ornāmentum ac decus, per quās increātī lūminis aliquid in hās tenebrās interdum pluit; vir candide, Helge, sapiēns, serēne, amābilis, nōbilis; Helge vir bone; dīlētissime dēnique nōbīs sublīmis amīce; hauriās hodiē ex corde Verbī in paradīsō aquās vīvās, quibus omnis in aeternum tua exstinguātur sitis. – Dīxī.³⁵

Thōmās Franciscus Burrus,
sīve vulgō Bórri

³⁰ P. 124. Cfr. Quīnt., *Inst.*, 1, 6, 27.

³¹ Id est dē Grēgoriō Mayans y Siscar (1699-1781).

³² P. 151-152.

³³ P. 156.

³⁴ P. 146-147. (Dē Tiberiō Hemsterhūsiō loquitur.)

³⁵ Grātiās agō plūrimās Antōniō Haaker et Robertō Carfāneō (Carfagni) amīcīs, quī mī haud parvō fuērunt auxiliō.